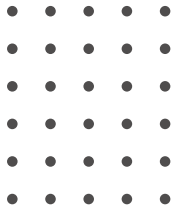

مرکز پژوهش‌های اتاق ایران

موافقتنامه صلح جمهوری آذربایجان و ارمنستان و مسئله زنگه‌زور

مرداد ۱۴۰۴

شناسنامه گزارش

مرکز پژوهش‌های اتاق ایران

عنوان:

موافقتنامه صلح جمهوری آذربایجان و ارمنستان و مسئله زنگه‌زور

مدیریت دیپلماسی اقتصادی و آینده‌پژوهی

تهیه کننده: دکتر ولی کالجی

تاریخ انتشار: مرداد ۱۴۰۴

واژه‌های کلیدی: توافقنامه صلح، منطقه نخجوان، کریدور زنگه‌زور، طرح چهار راه صلح، مسیر ترامپ برای صلح و رفاه جهانی، پل ترامپ، ارمنستان، جمهوری آذربایجان، روابط دیپلماتیک

نشانی: تهران، خیابان طالقانی، نبش خیابان شهید موسوی (فرصت)، پلاک ۱۷۵

فهرست مطالب

۵	خلاصه متن «توافق نامه ایجاد صلح و روابط بین دولتی بین ارمنستان و جمهوری آذربایجان»
۶	نکات و ملاحظات حقوقی توافقنامه صلح بین ارمنستان و آذربایجان
۸	نکات و ملاحظات سیاسی توافقنامه صلح بین ارمنستان و آذربایجان
۱۲	نکات و ملاحظات فنی و اجرایی دسترسی آذربایجان به نخجوان با عبور از خاک ارمنستان
۱۴	تأثیرگذاری مسیر آذربایجان به نخجوان (کریدور میانی) بر مسیرهای گرجستان (شمالی) و ایران (جنوبی)
۱۵	ملاحظات و توصیه‌های پیشنهادی

با توافقنامه صلحی که بین الهام علی اف و نیکول پاشینیان، رهبران جمهوری آذربایجان و ارمنستان در حضور دونالد ترامپ در کاخ سفید در ۸ اوت ۲۰۲۵ میلادی / ۱۷ مرداد ۱۴۰۴ به امضاء رسید، دسترسی زمینی و مستقیم جمهوری آذربایجان به منطقه نخجوان با عبور از خاک ارمنستان، نه تحت عنوان «کریدور زنگه زور» مورد نظر باکو و نه تحت عنوان «طرح چهار راه صلح» مد نظر ایروان، بلکه با نام «مسیر ترامپ برای صلح و رفاه جهانی» یا به طور خلاصه «پل ترامپ» شکل گرفت. پیش از اشاره به نکات و ملاحظات مهم این تحولات، لازم است اشاره‌ای کوتاه و مختصر به مهم ترین موارد مطرح شده در این توافقنامه ۱۷ ماده‌ای صورت گیرد.

خلاصه متن «توافقنامه ایجاد صلح و روابط بین دولتی بین ارمنستان و جمهوری آذربایجان»

ماده ۱: دو کشور تأیید کرده‌اند که مرزهای میان جمهوری‌های شوروی سابق به‌عنوان مرزهای بین‌المللی کشورهای مستقل شناخته شده و باید مورد احترام قرار گیرد. دو طرف همچنین بر شناسایی و احترام به حاکمیت، تمامیت ارضی، مصونیت مرزها و استقلال سیاسی یکدیگر تأکید کرده‌اند.

ماده ۲: طرفین تصریح می‌کنند که هیچ‌گونه ادعای ارضی نسبت به یکدیگر ندارند و در آینده نیز چنین ادعاهایی مطرح نخواهند کرد و متعهد می‌شوند اقدامی در جهت تضعیف تمامیت ارضی یا وحدت سیاسی طرف مقابل انجام ندهند.

ماده ۳: ارمنستان و جمهوری آذربایجان متعهد به عدم توسل به زور یا تهدید به زور علیه یکدیگر می‌باشند.

ماده ۴: دو کشور متعهد به عدم مداخله در امور داخلی طرف مقابل می‌باشند.

ماده ۵: برقراری روابط دیپلماتیک ظرف مدت تعیین شده پس از تبادل اسناد تصویب توافق صورت خواهد گرفت.

ماده ۶: توافق امضا شده بین دو کشور همچنین بر آغاز مذاکرات کمیسیون‌های مرزی برای تعیین و علامت‌گذاری مرز مشترک تأکید دارد.

ماده ۷: هیچ نیروی نظامی متعلق به طرف ثالث در مرز مشترک مستقر نشود. همچنین، تا زمان

تکمیل فرایند مرزبندی، اقدامات اعتمادساز و امنیتی دوجانبه اجرا خواهد شد.

ماده ۸: دو کشور متعهد می‌شوند با اشکال مختلف تعصب، نفرت نژادی، جدایی طلبی، افراط‌گرایی خشونت‌آمیز و تروریسم مقابله کنند.

ماده ۹: در رابطه با اشخاص مفقود یا ناپدیدشده در جریان درگیری‌های مسلحانه، طرفین ملزم و متعهد به تبادل اطلاعات و همکاری با سازمان‌های بین‌المللی برای شناسایی سرنوشت این افراد و بازگرداندن بقایای آنان می‌باشند.

ماده ۱۰: ارمنستان و جمهوری آذربایجان می‌توانند در حوزه‌های اقتصادی، ترانزیتی، زیست‌محیطی، بشردوستانه و فرهنگی توافق‌نامه‌های دوجانبه منعقد کنند.

ماده ۱۱: این توافق حقوق و تعهدات طرفین ذیل سایر معاهدات بین‌المللی را نقض نمی‌کند.

مواد ۱۲ تا ۱۵: به مواردی چون اجرای کامل توافق، ایجاد کمیسیون مشترک نظارت بر اجرای مفاد، حل و فصل مسالمت‌آمیز اختلافات احتمالی و لغو و مختومه کردن تمامی دعاوی و شکایات دوجانبه پیش از امضای توافق در مراجع مختلف اختصاص یافته است.

ماده ۱۶: توافقنامه پس از تکمیل مراحل داخلی و تبادل اسناد اجرایی میان دو کشور لازم‌الاجرا خواهد شد.

ماده ۱۷: این سند در سه نسخه به زبان‌های ارمنی، آذربایجانی و انگلیسی تنظیم شده که همه نسخ از اعتبار برابر برخوردارند، اما در صورت اختلاف تفسیری، متن انگلیسی ملاک خواهد بود.

نکات و ملاحظات حقوقی توافقنامه صلح بین ارمنستان و آذربایجان

۱- توافقنامه صلح بین ارمنستان و آذربایجان که در ۱۱ اوت ۲۰۲۵ امضا شد، گامی مهم در جهت عادی‌سازی روابط تلقی می‌شود، اما هنوز یک پیمان صلح نهایی و جامع نیست. اگرچه این توافق شامل مفادی برای پایان دادن به خصومت‌ها، احترام به تمامیت ارضی و لغو ادعاهای سرزمینی است، اما در واقع یک «نقشه راه» برای توافق نهایی دو کشور محسوب می‌شود. بنابراین، توافقنامه صلح بین ارمنستان و آذربایجان، در حقیقت یک نیت‌نامه (letter of intent) است که از نظر حقوقی، در حکم سند تفاهم یا سرفصل‌های توافق نیز شناخته می‌شود و سندی مقدماتی است که تفاهم بین دو یا چند طرف را که قصد دارند یک توافق آینده را رسمی کنند، ترسیم

می‌کند. بنابراین، جمهوری آذربایجان و ارمنستان با امضاء این موافقتنامه، تمایل خودشان برای برقراری صلح را اعلام می‌کنند. لذا این موافقتنامه برای تبدیل شدن به یک سند حقوقی الزام آور باید به تصویب نهایی دو کشور برسد که نیازمند تحقق دو پیش شرط مهم است که الهام علی اف، رئیس جمهور آذربایجان در یک سال اخیر بارها امضاء هرگونه موافقتنامه نهایی صلح با ارمنستان را مشروط و منوط به این دو پیش شرط اعلام کرده است.

۲- **نخستین پیش شرط**، انحلال گروه مینسک سازمان امنیت و همکاری اروپا (به رهبری مشترک روسیه، فرانسه و آمریکا) که در سال ۱۹۹۲ میلادی برای حل و فصل مناقشه قره باغ کوهستانی و عبور از وضعیت جنگ به آتش بس و سپس موافقتنامه صلح تشکیل شد و طی ۳۰ سال فعالیت و به‌رغم ارائه طرح‌های مختلف صلح و برگزاری جلسات و مذاکرات متعدد با رهبران مختلف ارمنستان و جمهوری آذربایجان، نتوانست مناقشه قره باغ را به صورت صلح آمیز حل و فصل کند. لذا متعاقب شکست سیاسی و نظامی ارمنه در جنگ دوم قره باغ در سال ۲۰۲۰ میلادی و نیز شکست نظامی و تصرف کامل قره باغ کوهستانی در سپتامبر ۲۰۲۳ میلادی و خروج اجباری و پناهندگی بیش از ۱۰۰ تا ۱۲۰ هزار نفر از ارمنه قره باغ به ارمنستان، الهام علی اف با این استدلال که مناقشه قره باغ پایان یافته است، بارها خواستار انحلال گروه مینسک شد. این درخواست در نشست اخیر رهبران دو کشور مورد توافق قرار گرفت و لذا در آینده ای نزدیک الهام علی اف و نیکول پاشینیان درخواست مشترکی را به سازمان امنیت و همکاری اروپا برای انحلال رسمی گروه مینسک ارسال خواهند کرد که پس از موافقت این سازمان، گروه مینسک به صورت رسمی منحل خواهد شد. در حالی که مخالفان دولت در ارمنستان، پذیرش انحلال گروه مینسک را به معنی مشروعیت بخشیدن به پایان موضوع قره باغ به ویژه منتفی شدن حق بازگشت بیش از ۱۰۰ تا ۱۲۰ هزار نفر از ارمنه قره باغ می‌دانند، به نظر می‌رسد دولت نیکول پاشینیان این موضوع را دنبال خواهد کرد و لذا در آینده ای نزدیک و پس از موافقت سازمان امنیت و همکاری اروپا، گروه مینسک رسماً منحل می‌گردد و بدین ترتیب یکی از پیش شرط‌های انعقاد موافقتنامه نهایی صلح بین ارمنستان و آذربایجان محقق خواهد شد.

۳- دومین پیش شرط که به مراتب از پیش شرط نخست (انحلال گروه مینسک)، دشوارتر و چالش برانگیزتر است، اصلاح قانون اساسی ارمنستان است. در واقع، تاکید الهام علی اف بر حذف بخشی از مقدمه قانون اساسی ارمنستان است که در آن به اعلامیه استقلال این کشور و اتحاد

ارمنستان و قره باغ (به تعبیر ارامنه آرتساخ) اشاره شده است. در واقع از دیدگاه رئیس جمهور آذربایجان، وجود چنین بندی در قانون اساسی ارمنستان، تداوم ادعاهای سرزمینی و تاریخی از سوی ارمنستان است. طرح این درخواست مخالفت‌ها و انتقادهای زیادی را در داخل ارمنستان در یک سال گذشته به دنبال داشته است. قرار است با اصلاح این بند، قانون اساسی ارمنستان جدید به همه پرسى گذاشته شود. اما هنوز تاریخ دقیق و معینی برای آن پیش بینی نشده است. از آنجا که انتخابات بسیار حساس و مهم پارلمانی ارمنستان که در ۶ ژوئن ۲۰۲۶ میلادی / ۱۶ خرداد ۱۴۰۵ برگزار می‌شود، در سرنوشت سیاسی نیکول پاشینیان بسیار تعیین کننده است، این احتمال می‌رود که رفراندوم اصلاحات قانون اساسی ارمنستان بعد از این انتخابات و در صورت پیروزی پاشینیان در همان سال ۲۰۲۶ میلادی برگزار شود. لذا تا زمان تحقق این پیش شرط مهم که الهام علی‌اف بلافاصله پس از امضاء توافقنامه صلح با ارمنستان در آمریکا مجدداً روی آن تأکید کرد، نمی‌توان انتظار توافقنامه نهایی صلح بین دو کشور را داشت.

نکات و ملاحظات سیاسی توافقنامه صلح بین ارمنستان و آذربایجان

۱- توافقنامه صلح بین ارمنستان و جمهوری آذربایجان در راستای نهادینه شدن عنوان «رئیس جمهور صلح» (President of Peace) و همواره نمودن مسیر دستیابی دونالد ترامپ به جایزه «صلح نوبل» در سال ۲۰۲۵ میلادی صورت گرفته است. در واقع، پس از چالش‌ها و ناکامی‌های ترامپ در حل و فصل جنگ روسیه و اوکراین، جنگ اسرائیل در غزه و پرونده هسته ای ایران، رئیس جمهور آمریکا امیدوار است با موفقیت در انعقاد موافقتنامه صلح بین رواندا و کنگو، آتش بس بین هند و پاکستان، آتش بس بین تایلند و کامبوج و نیز موافقتنامه صلح بین ارمنستان و جمهوری آذربایجان، بتواند کارنامه و سوابق خود را در حل و فصل مناقشات بین المللی، پربارتر کند و بدین ترتیب مسیر رسیدن به جایزه «صلح نوبل» در سال ۲۰۲۵ میلادی را هموارتر نماید.

۲- انعقاد توافقنامه صلح بین ارمنستان و جمهوری آذربایجان، نشانه مهم دیگری از کاهش نفوذ و جایگاه روسیه در قفقاز جنوبی است که پیامد مهم و مستقیم درگیری نظامی این کشور در جنگ اوکراین و تحریم‌های گسترده غرب علیه این کشور است. در این راستا، می‌توان انتظار داشت که در صورت اجرایی شدن مسیر ارتباطی و ترانزیتی زنگه‌زور و استقرار نیروهای امنیتی شرکت‌های خصوصی آمریکایی، نخستین گام‌های دولت ارمنستان، خروج نیروهای مرزبانی روسی مستقر در مرز مشترک با ایران و ترکیه خواهد بود. در صورت تثبیت این شرایط، می‌توان انتظار داشت

پس از خروج نیروهای مرزبانی روسی در مرز مشترک ارمنستان با ایران و ترکیه، دو پایگاه نظامی روسیه در ارمنستان (نیروی هوایی در پایگاه اربونی در ایروان و پایگاه گیومری در مرز ارمنستان و ترکیه) نیز به فعالیت خود پایان دهند و بدین ترتیب روسیه به جز دو پایگاه نظامی در مناطق جدا شده گرجستان (مناطق آبخازیا و اوستیای جنوبی) دیگر هیچ پایگاه نظامی در منطقه قفقاز جنوبی نخواهد داشت. اگر چنین اتفاقی روی دهد که چندان دور از ذهن نیز به نظر نمی‌رسد، ارمنستان از سازمان پیمان امنیت دسته جمعی به رهبری روسیه نیز رسماً خارج خواهد شد. با توجه به این که آذربایجان و گرجستان در سال ۱۹۹۹ میلادی از این سازمان خارج شدند، خروج ارمنستان باعث خواهد شد که سازمان پیمان امنیت دسته جمعی دیگر در منطقه قفقاز جنوبی، هیچ گونه حضور و فعالیتی نخواهد داشت که طبیعی است ضربه بسیار بزرگی به جایگاه و نفوذ روسیه در این منطقه خواهد بود. نکته بسیار مهم این است که خروج کامل ارمنستان از سازمان پیمان امنیت دسته جمعی، راه را برای گسترش همکاری و در آینده حتی عضویت در پیمان ناتو فراهم خواهد نمود.

۳- گام‌های بعدی ارمنستان در صورت امضاء نهایی توافقنامه صلح با آذربایجان، در حوزه زیرساخت‌های اقتصادی با هدف کاهش وابستگی به روسیه خواهد بود که در واقع مکمل اقدامات احتمالی ارمنستان در حوزه دفاعی و امنیتی محسوب می‌شود. موضوع زیرساخت‌های ارمنستان از این جهت حائز اهمیت است که روسیه در دوره ریاست جمهوری روبرت کوچاریان در سال ۲۰۰۳ میلادی، در ازای به دست آوردن کنترل پنج شرکت دولتی ارمنستان، بدهی ۱۰۰ میلیون دلاری این کشور را بخشید. بدین ترتیب، زیرساخت‌های اصلی ارمنستان مانند گاز، برق، مخابرات و راه آهن در اختیار روسیه قرار گرفت که نقش بسیار مهمی در وابستگی شدید ارمنستان به روسیه و نیز شکل گیری شبکه گسترده ای از فساد، الیگارش و اقتصاد در سایه در ارمنستان داشت و این امر طی دو دهه گذشته به دلیل تعارض منافع ایران و روسیه در ارمنستان پیامدهای منفی نیز برای کشورمان به دنبال داشته است؛ از جمله کاهش قطر لوله گاز صادراتی به ارمنستان از ۱۴۲۰ به ۷۰۰ میلی‌متر (از ۵۶ به ۲۸ اینچ) و عدم تحقق مسیر ریلی بین ایران و ارمنستان از مرز نوردوز-مقري به ایروان. در این راستا، دولت ارمنستان، نخستین گام را با ملی کردن شبکه برق این کشور در ماه گذشته برداشته است. در صورتی که این اهداف بسیار پرچالش محقق شود و جنبه عملی به خود گیرد، می‌توان انتظار داشت که گام بعدی ارمنستان، خروج این کشور از

اتحادیه اقتصادی اوراسیا به رهبری فدراسیون روسیه باشد که راه را برای همکاری و در نهایت حتی عضویت ارمنستان در اتحادیه اروپا فراهم خواهد کرد. نیکول پاشینیان و همفکران او به خوبی می‌دانند که بدون آزادسازی زیرساخت‌های ارمنستان در حوزه برق، گاز، مخابرات و راه آهن، امکان خروج از اتحادیه اقتصادی اوراسیا وجود نخواهد داشت و روسیه از این زیرساخت‌ها به عنوان اهرم فشار علیه ارمنستان استفاده خواهد کرد. لذا خروج کامل ارمنستان از انحصار و وابستگی اقتصادی، زیرساختی و واردات انرژی از روسیه، روند آسان و راحتی نخواهد بود.

۴- در صورت اجرایی شدن توافقنامه صلح و عملیاتی شدن مسیر دسترسی جمهوری آذربایجان به نخجوان، عادی سازی روابط ارمنستان با ترکیه یکی دیگر از تحولات مهم در منطقه قفقاز جنوبی خواهد بود. پس از جنگ دوم قره باغ در سال ۲۰۲۰ میلادی و پیرو شکل گیری فرمت همکاری‌های ۳+۳ در قفقاز جنوبی (ارمنستان، آذربایجان، گرجستان+ روسیه، ترکیه و ایران)، روند عادی سازی مناسبات بین ایروان و آنکارا آغاز شد و روبن روبینیان (معاون رئیس پارلمان ارمنستان) و سردار کلیچ (سفیر سابق ترکیه در آمریکا) به عنوان نمایندگان ویژه دو کشور تعیین شدند. در این راستا، دیدارها و مذاکرات متعددی بین دو طرف صورت گرفت و تحولات مهمی نیز مانند برقراری پروازهای مستقیم بین استانبول و ایروان، شرکت وزیر خارجه ارمنستان در چندین نشست سالانه اجلاس دیپلماسی آنتالیا و به ویژه سفر رسمی نیکول پاشینیان به ترکیه و دیدار با رجب طیب اردوغان در ۲۰ ژوئن ۲۰۲۵ میلادی / ۳۰ خرداد ۱۴۰۴، روی داد، اما با این وجود، مرزهای رسمی دو کشور همچنان بسته باقی ماند. در واقع، روشن بود که انعقاد موافقتنامه صلح بین ارمنستان و جمهوری آذربایجان و نیز عادی سازی روابط ارمنستان و ترکیه، دو موضوع به هم پیوسته است و این موضوع عملاً از سوی ترکیه به عنوان اهرم فشاری علیه ارمنستان در سال‌های اخیر مورد استفاده قرار گرفت. بدین صورت که اگر دولت نیکول پاشینیان خواستار خروج ارمنستان از انزوای اقتصادی، قرار گرفتن در مسیرهای انتقال انرژی و کریدورهای ترانزیتی و دسترسی به آب‌های آزاد مدیترانه است، نخست باید تکلیف موافقتنامه صلح با آذربایجان و به ویژه «کریدور زنگه زور» را مشخص کند. لذا متعاقب توافقنامه اخیر صلح بین ارمنستان و آذربایجان، انتظار می‌رود مرز ارمنستان و ترکیه که از سال ۱۹۹۳ میلادی در حمایت از آذربایجان در جریان مناقشه قره باغ بسته شد، بازگشایی شود و روابط دیپلماتیک دو کشور پس از سه دهه، برقرار گردد. هرچند بازگشایی سفارت‌های دو کشور به ویژه سفارت ترکیه در ارمنستان، با

حساسیت‌ها و چالش‌های بسیار زیادی همراه خواهد بود و شاید این موضوع به سرعت محقق نشود.

۵- چین و آسیای مرکزی در سمت شرق و اروپا در سمت غرب، از مهم‌ترین ذی‌نفعان اجرایی شدن توافقنامه صلح و عملیاتی شدن مسیر دسترسی جمهوری آذربایجان به نخجوان در دو سوی «کریدور میانی» هستند که با دورزدن مسیرهای شمالی (روسیه) و جنوبی (ایران) شکل گرفته و پس از جنگ اوکراین به مراتب تقویت شده است. در صورت اجرایی شدن مسیر ۴۳ کیلومتری آذربایجان به نخجوان، بخش مهمی از ظرفیت ترانزیتی «کریدور میانی» از گرجستان در شمال قفقاز به جنوب این منطقه و از مسیر کوتاه‌تری منتقل خواهد شد. در این راستا، احتمال اجرایی شدن طرح انتقال گاز ترانس خزر (انتقال گاز از ترکمنستان- بستر دریای خزر- آذربایجان- ارمنستان- ترکیه- اروپا) نیز بسیار افزایش پیدا خواهد کرد.

۶- یکی از مهم‌ترین متغیرهایی که می‌تواند تمامی این معادلات و توافق اخیر بین الهام علی‌اف و نیکول پاشینیان با میانجی‌گری دونالد ترامپ را برهم بزند، تحولات سیاسی در ارمنستان به ویژه سقوط دولت نیکول پاشینیان است که از دو طریق ممکن است روی دهد: نخست به صورت خشونت‌آمیز از طریق شورش، اعتراض و کودتای مخالفان و دوم، به صورت مسالمت‌آمیز و سیاسی از طریق شکست در انتخابات پارلمانی در ۶ ژوئن ۲۰۲۶ میلادی / ۱۶ خرداد ۱۴۰۵. از ماه مه ۲۰۱۸ میلادی که نیکول پاشینیان به قدرت رسید، تحولات متعددی مانند شکست سیاسی و نظامی در جنگ دوم قره‌باغ در سال ۲۰۲۰ میلادی، شکست نظامی و تصرف کامل قره‌باغ کوهستانی در سپتامبر ۲۰۲۳ میلادی و خروج اجباری و پناهندگی بیش از ۱۰۰ تا ۱۲۰ هزار نفر از ارامنه قره‌باغ به ارمنستان، بازداشت و محاکمه رهبران و مقامات سابق ارمنستان از جمله روبرت کوچاریان و سرژ سارگسیان به اتهام فسادهای سیاسی و اقتصادی، تقابل با کلیسای ارمنی و بازداشت کشیش‌ها و رهبران مذهبی مخالف دولت، موجب شده است طیف بسیار وسیع و متنوعی از احزاب و گروه‌های سیاسی، در مخالفت با دولت حاکم بر ارمنستان شکل بگیرد و صحنه سیاسی ارمنستان طی سال‌های اخیر بارها شاهد اعتراضات گسترده خیابانی و ائتلاف احزاب و گروه‌های سیاسی مخالف باشد. هرچند این اعتراضات بنا به دلایل مختلف از جمله بازداشت نسبتاً گسترده مخالفان و معترضان، فقدان رهبری واحد و فراگیر، عدم انسجام لازم بین مخالفان و معترضان از جمله به دلیل سهم‌خواهی به نتیجه نرسیده است، اما ظرفیت

اعتراض‌ها و مخالفت‌ها همچنان در ارمنستان بالا است. گرچه پیروزی مخالفان نیازمند انسجام و هماهنگی احزاب و جریان‌های مخالف در ارمنستان و نیز حمایت گسترده افکار عمومی این کشور است. به نظر می‌رسد در صورتی که هر یک از جریان‌های سیاسی مخالف، از جمله حزب جمهوری خواه، جنبش ملی ارمنه، طیف سیاسی قره باغی و چهره‌هایی مانند روبرت کوچاریان، سرژ سارگسیان، وازگن مانوکیان و اسقف باگرات گالستانیان، به قدرت برسند، توافق اخیر برای اجرایی شدن مسیر ۴۳ کیلومتری بین جمهوری آذربایجان و منطقه نخجوان در استان سیونیک ارمنستان و عادی سازی مناسبات ارمنستان و ترکیه متوقف خواهد شد و سیاست خارجی ارمنستان همانند قبل از به قدرت رسیدن نیکول پاشینیان در ماه مه ۲۰۱۸ میلادی با فاصله گرفتن از غرب، مجدداً به سمت روسیه و نیز ایران نزدیک خواهد شد.

۷- در صورت پایان جنگ اوکراین، بازگشت روسیه به سیاست‌ها و رویکردهای سنتی در مناطق آسیای مرکزی و قفقاز بسیار محتمل است و دیگر روسیه انعطاف‌های چند سال اخیر را در قبال ترکیه و جمهوری آذربایجان در منطقه قفقاز جنوبی نشان نخواهد داد. در صورتی که اوضاع سیاسی داخل ارمنستان به نفع مخالفان دولت نیکول پاشینیان شکل بگیرد، روسیه می‌تواند با بازگشت به صحنه ارمنستان، بر روند کنونی تحولات تأثیرات خاص خود را برجای بگذارد.

نکات و ملاحظات فنی و اجرایی دسترسی آذربایجان به نخجوان با عبور از خاک ارمنستان

با توافقنامه صلحی که بین الهام علی اف و نیکول پاشینیان، به امضاء رسید، مقرر شد که دولت ارمنستان مسیر ارتباطی تقریباً ۴۳ کیلومتری بین جمهوری آذربایجان و نخجوان را به شرکت‌های امریکایی واگذار کند و شرکت‌های امریکایی نیز حق ساخت و بهره برداری از آن و نیز ساخت خط راه آهن، خطوط نفت و گاز، فیبر نوری و انتقال برق را در طول این مسیر برعهده خواهند گرفت. ضمن این که مسیر مزبور همچنان تحت حاکمیت قوانین ارمنستان خواهد بود. به علاوه، قرار است هفته آینده نام شرکت یا شرکت‌های امریکایی طرف قرارداد در این پروژه اعلام شود. در این رابطه، نکات و ملاحظات مهم زیر شایان توجه است:

۱- این مسیر ۴۳ کیلومتری تنها یک مسیر ترانزیتی محدود و منحصر به تردد شهروندان و ترانزیت بین جمهوری آذربایجان و منطقه نخجوان نیست و به عنوان بخشی از «کریدور میانی»

بین آسیای مرکزی، قفقاز، ترکیه و اروپا خواهد بود و به همین دلیل تامین امنیت آن از اهمیت بسیار بالایی برخوردار است. موضوع بسیار مهم دیگر، انتقال نیروها و تجهیزات نظامی بین جمهوری آذربایجان، منطقه نخجوان و ترکیه از این مسیر خواهد بود که حساسیت‌ها را مضاعف خواهد کرد.

۲- عرض ۵ کیلومتری (چند برابر عرض معمول و متداول بزرگراه‌ها و کریدورهای ترانزیتی) برای این مسیر ۴۳ کیلومتری بین جمهوری آذربایجان و منطقه نخجوان در استان سیونیک ارمنستان نیز از این جهت بسیار محتمل است که این مسیر تنها برای تردد شهروندان و یا ترانزیت نیست و قرار است پروژه‌های دیگری مانند خط راه‌آهن، خطوط نفت و گاز، فیبر نوری و خطوط انتقال برق نیز اجرایی شود. طبیعی است که چنین حجم بالایی از طرح‌های ترانزیتی و انتقال انرژی، به لحاظ اجرایی و فنی-مهندسی در عرض کم امکان پذیر نخواهد بود.

۳- این مسیر نسبتاً کوتاه تقریباً ۴۳ کیلومتری بین جمهوری آذربایجان با منطقه خودمختار نخجوان عبور می‌کند، قابل مقایسه با عبور سایر مسیرها و کریدورهای ترانزیتی در منطقه مانند کریدور شمال-جنوب، کریدور خلیج فارس-دریای سیاه و طرح یک کمربند-یک راه چین نیست، چرا که قرار است از مسیری ساخته و بهره برداری شود که از دیدگاه بسیاری از ارامنه در حکم «دالان تُرک» است و از نظر بسیاری از افراد در جمهوری آذربایجان، منطقه نخجوان و نیز ترکیه، عبور از «خاک دشمن» محسوب می‌شود. به همین دلیل، حدود دو هفته قبل از توافق اخیر در آمریکا، الهام علی اف، رئیس جمهور آذربایجان اعلام کرد که شهروندان آذربایجانی در «کریدور زنگه‌زور» نباید چهره مرزبانان ارمنی را ببینند. از سویی دیگر، ارمنستان نیز همواره با کنترل امنیتی و نظارتی این مسیر از سوی آذری‌ها مخالف بود. در واقع، به واسطه ۳۵ سال تنش، اختلاف و جنگ بین ارمنستان و جمهوری آذربایجان، امنیت تردد در این مسیر به هیچ عنوان قابل مقایسه با امنیت و آرامش مسیر ۳۵ ساله تردد شهروندان و ترانزیت بین جمهوری آذربایجان و منطقه نخجوان با عبور از ایران (از پایانه مرزی بیله سوار در شمال اردبیل با عبور از آذربایجان شرقی به نخجوان) نیست.

۴- با عنایت به نگرانی‌های بسیار جدی امنیتی که به آن اشاره شد، این احتمال وجود دارد که از نظر فنی و مهندسی، با هدف جلوگیری از تداخل یا تقابل شهروندان ارمنی و آذری، این مسیر کاملاً به صورت دو طبقه و روگذر ساخته شود و یا این‌که در تقاطع با جاده‌های اصلی، فرعی و

محلی در استان سیونیک ارمنستان به صورت روگذر طراحی و اجرا گردد و در طول این مسیر ۴۳ کیلومتری، بزرگراه مورد نظر با دیواره‌های بلند بتنی از دو طرف محصور شود. همچنین با متفی شدن کنترل حمل و نقل توسط نیروهای سرویس مرزی FSB روسیه (طبق بند نهم موافقتنامه آتش بس قره باغ در سال ۲۰۲۰ میلادی) و در راستای برون سپاری کنترل امنیتی، گمرگی و مرزی این مسیر، این احتمال وجود دارد که شرکت‌های خصوصی امنیتی آمریکایی مانند آکادمی (بلک واتر سابق)، دین کورپ، جی فور اس و کنستیلِس، مسئولیت امنیت عبور و تردد شهروندان و ترانزیت بین جمهوری آذربایجان و نخجوان و نیز کنترل گذرنامه‌های بیومتریک، اظهارنامه آنالین، اسکن محموله‌ها و دریافت حق ترانزیت را طبق قوانین و مقررات ارمنستان در دو سوی مسیرهای ورودی و خروجی برعهده بگیرند.

تاثیرگذاری مسیر آذربایجان به نخجوان (کریدور میانی) بر مسیرهای گرجستان (شمالی) و ایران (جنوبی)

۱- با اجرایی شدن مسیر ۴۳ کیلومتری بین جمهوری آذربایجان و منطقه نخجوان، مسیر عبوری ایران (از پایانه مرزی بیله سوار در شمال اردبیل با عبور از آذربایجان شرقی به نخجوان) و نیز «کریدور ارس» در حال ساخت که شامل دو مسیر جاده ای و ریلی به طول ۱۰۷ کیلومتر بین منطقه زنگیلان در مرز ایران و جمهوری آذربایجان با عبور از استان آذربایجان غربی به اردوباد در منطقه نخجوان است، اهمیت، جایگاه و ضرورت گذشته خود را از دست خواهد داد. برخی امیدها و انتظارات غیر واقع بینانه ای در ایران وجود داشت که «کریدور ارس» می‌تواند جایگزین «کریدور زنگه زور» باشد. اما در عرصه واقعیت روشن بود که جمهوری آذربایجان و نیز ترکیه از پروژه مهم و استراتژیک «کریدور زنگه زور» دست نخواهند کشید. به نظر می‌رسد تنها احتمالی که همچنان جمهوری آذربایجان به عبور از مسیر ایران و نیز ساخت پروژه «کریدور ارس» ادامه دهد- دست کم در کوتاه مدت- نگرانی و احتیاط این کشور از بابت شکست و یا چالش‌های اجرایی شدن مسیر ۴۳ کیلومتری بین جمهوری آذربایجان و منطقه نخجوان، به ویژه در صورت تغییر دولت در ارمنستان و به قدرت رسیدن مخالفان نیکول پاشینیان، نخست وزیر کنونی و حزب حاکم «پیمان مدنی» است. از این منظر شاید جمهوری آذربایجان همچنان ترجیح بدهد که هر دو مسیر عبوری و ترانزیتی را از داخل ارمنستان و ایران برای دسترسی به منطقه نخجوان حفظ کند.

۲- با اجرایی شدن مسیر ۴۳ کیلومتری بین جمهوری آذربایجان و منطقه نخجوان در، مسیر ترانزیتی

و نیز خطوط انتقال انرژی از گرجستان نیز همانند مسیر عبوری ایران، اهمیت، جایگاه و ضرورت گذشته خود را از دست خواهد داد. طی دو دهه گذشته، مسیر ریلی باکو-تفلیس-قارص، خط لوله باکو-تفلیس-جیحان و دو خط لوله گاز یعنی خط لوله باکو-تفلیس-ارزروم و خط لوله گاز ترانس آدریاتیک (تاناپ)، نقش بسیار مهمی در ترانزیت و انتقال انرژی از منطقه قفقاز جنوبی به ترکیه و اروپا داشته است. لذا کاملاً روشن و منطقی است که گرجستان مخالف اجرایی شدن «کریدور زنگه زور» و نیز توافق اخیر برای اجرایی شدن مسیر ۴۲ کیلومتری بین جمهوری آذربایجان و منطقه نخجوان باشد. اما طی پنج سال گذشته یعنی پس از جنگ دوم قره باغ در سال ۲۰۲۰ میلادی، گرجستان موضعی بسیار مبهم، دو پهلو و محافظه کارانه در رابطه با «کریدور زنگه زور» اتخاذ کرد و نه مانند ایران به مخالفت آشکار با این کریدور ترانزیتی پرداخت و نه مانند ترکیه حمایت آشکار از آن انجام داد. در واقع، منافع و ملاحظات سیاسی و اقتصادی گرجستان برای حفظ روابط متوازن با جمهوری آذربایجان، ترکیه و ارمنستان موجب شد که چنین رویکرد میانه و محافظه کارانه ای را اتخاذ کند. ضمن این که پس از جنگ اوت ۲۰۰۸ میلادی بین روسیه و گرجستان در مناطق آبخازیا و اوستیای جنوبی که به قطع روابط دو کشور منجر شد، شرکت نفت دولتی سوکار جمهوری آذربایجان، در بازار گاز گرجستان، جایگزین گازپروم روسیه شده است و همین وابستگی شدید، نقش مهمی در سکوت و عدم مخالفت علنی گرجی‌ها با پروژه «کریدور زنگه زور» در سال‌های اخیر داشته است. هرچند به نظر می‌رسد جمهوری آذربایجان و نیز ترکیه - دست کم در کوتاه مدت، همان ملاحظه و احتیاطی که در رابطه با «کریدور ارس» مطرح شد، را در قبال مسیر ترانزیتی و انتقال انرژی از مسیر گرجستان مدنظر قرار دهند.

ملاحظات و توصیه‌های پیشنهادی

۱- در صورتی که از نظر فنی و مهندسی، مسیر ۴۳ کیلومتری بین جمهوری آذربایجان و منطقه نخجوان در استان سیونیک ارمنستان، کاملاً به صورت دو طبقه و روگذر ساخته شود و یا این که تنها در تقاطع با جاده‌های اصلی، فرعی و محلی در استان سیونیک به صورت روگذر طراحی و اجرا شود، می‌توان انتظار داشت - صرف نظر از پیامدهای منفی و کلان ژئوپلیتیک و ژئواکونومیک - مسیر اصلی ترانزیت و تردد شهروندان ایران و ارمنستان از مرز نوردوز-مقري در استان سیونیک تا ایروان و نیز سایر نقاط این کشور به ویژه در بزرگراه شمال-جنوب ارمنستان که در دست ساخت است، با تهدید، چالش و انسداد مواجه نشود.

۲- ایران می‌تواند روی این نکته و ملاحظه مهم تاکید داشته باشد- به ویژه در سفر مسعود پزشکیان، رئیس‌جمهور ایران به ارمنستان که طی آینده‌ای نزدیک صورت خواهد گرفت- که هر گونه فرایند طراحی و اجرای فنی- مهندسی این مسیر ۴۳ کیلومتری نباید کوچک‌ترین تهدید و چالشی برای مسیر اصلی ترانزیت و تردد شهروندان ایران و ارمنستان داشته باشد. به ویژه این که در حال حاضر، چندین پیمانکار و شرکت فنی- مهندسی ایرانی در حال ساخت جاده، پل‌ها و تونل کاجاران در بزرگراه شمال- جنوب ارمنستان در حال فعالیت هستند که در صورت تکمیل و عملیاتی شدن، نقش بسیار مهمی در روان‌سازی و افزایش حجم ترانزیت و تردد شهروندان بین ایران، ارمنستان و نیز گرجستان خواهد داشت. لذا از دولت ارمنستان انتظار می‌رود که ایران را در جریان روند اجرای فنی- مهندسی مسیر دسترسی جمهوری آذربایجان به نخجوان از استان سیونیک قرار دهد.

۳- ایران می‌تواند در تماس با مقامات نهادهای بازرگانی ارمنستان- قبل از سفر رئیس‌جمهور به این کشور- ضمن اشاره به روند همکاری‌های تجاری، ترانزیتی، سرمایه‌گذاری و اقتصادی بین دو کشور و نیز توافقنامه تجارت آزاد بین ایران و اتحادیه اقتصادی اوراسیا، بر خطوط قرمز ایران یعنی عدم تغییر یا تهدید مرزهای مشترک و نیز عدم اختلال در روند تجارت، ترانزیت و تردد شهروندان در مسیرهای ارتباطی ایران و ارمنستان تاکید نمایند.

۴- پیشنهاد و توصیه می‌شود بخش خصوصی ایران با صدور بیانیه‌ای رسمی، مواضع و دیدگاه‌های خود را همسو با مواضع اعلامی دولت و وزارت امور خارجه نسبت به توافقنامه صلح بین ارمنستان و جمهوری آذربایجان و دسترسی زمینی آذربایجان به منطقه نخجوان اعلام نماید. ضرورت دارد در این بیانیه، از روند کلی توافقنامه صلح بین دو کشور همسایه و نیز رفع انسداد از کلیه مسیرهای ارتباطی حمایت صورت گیرد و این امید و انتظار مطرح شود که تحولات اخیر مقدمه‌ای بر احیای مسیر ریلی ایران به منطقه قفقاز از طریق جلفا- نخجوان باشد. همچنین ضمن تاکید بر اهمیت مناسبات تجاری، بازرگانی و ترانزیتی با هر دو کشور ارمنستان و جمهوری آذربایجان در چهارچوب کریدور شمال- جنوب، کریدور خلیج فارس- دریای سیاه و نیز توافقنامه تجارت آزاد ایران و اتحادیه اقتصادی اوراسیا، بر خطوط قرمز ایران یعنی عدم تغییر یا تهدید مرزهای مشترک و نیز عدم اختلال در روند تجارت، ترانزیت و تردد شهروندان در مسیرهای ارتباطی ایران و ارمنستان تاکید ویژه‌ای صورت گیرد.